

F. M. DOSZTOJEVSZKIJ

AZ ANNA KARENINA MINT KÜLÖNLEGES JELENTŐSÉGŰ TÉNY¹

És éppen ekkor, vagyis ez év tavaszán, egy este úgy hozta a sors, hogy összefutottam az egyik írónkkal, akit az általam leginkább szeretett szerzők között tartok számon. Igen ritkán látjuk egymást, néhány havonta egyszer, és akkor is mindig véletlenszerűen, mindig valahogy az utcán. Az illető az egyik legrangosabb tagja annak az öt-hat szépírónból álló csoportnak, akiket együttesen, ki tudja miért, *plejád*nak szoktak nevezni.² Legalábbis a kritika, a közönséget követve, különválasztotta, és az összes többi szépíró elé helyezte őket, és ez már elég régóta így van – az ötös mindig ugyanaz marad, a *plejád* nem terebélyesedik. Szeretek találkozni ezzel a kedves és általam igen kedvelt regényíróval, és többek között szeretem neki bizonygatni, hogy nem hiszem el, és semmiképpen nem vagyok hajlandó elhinni, hogy elavult, ahogyan ő állítja, és többet már semmit sem fog írni. Rövid beszélgetéseinkből mindig magammal viszek valamilyen általa kimondott bölcs és jövőbe látó gondolatot. Ez alkalommal volt miről beszélünk, a háború már kezdődőben volt. Ő azonban minden további nélkül azonnal az *Anna Karenináról* kezdett el beszélni. Magam is éppen akkor olvastam el a hetedik fejezetet, amellyel a regény a *Russzkij Vesztnyik*ben befejeződött. Beszélgetőtársam látszólag nem olyan ember, aki könnyen lelkesedik, ez alkalommal azonban meglepett az a határozottság és szenvedélyes állhatatosság, amellyel az *Anna Karenináról* véleményt mondott.

¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics: *A történelem utópikus értelmezése. Tanulmányok*. Szerkesztette: Sisák Gábor. Budapest, Osiris, 1998. 101–108. FILIPPOV Szergej – SISÁK Gábor: *Jegyzetek*. Uo. 220–221 – K. K. szerk. megj.

Vö.: uo. 221: *Az író naplója* 1877. évi júliusi–augusztusi száma II. fejezetének 3. alfejezeteként jelent meg. A fordítás a következő kiadás alapján készült: ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений*. Т. 25. Ленинград, 1983. 198–202.

² Ivan Alekszandrovics Goncsarovról (1812–1891), az *Oblomov* című regény szerzőjéről van szó. Goncsarovon kívül a *plejád* további tagjai Ivan Szergejevics Turgenyev (1818–1883), Alekszandr Nyikolajevics Osztrovszkij (1823–1886), Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910) és Nyikolaj Alekszejevics Nyekraszov (1821–1877).

– Ez valami példa nélkül álló, elsőrangú dolog. Ki lenne képes nálunk, az íróink közül ehhez mérhetőt létrehozni? És ami Európát illeti – ki lenne az, aki legalább valami ehhez hasonlót produkál? Vajon volt-e ott náluk az összes irodalmaikban olyan mű az utóbbi években, sőt akár jóval korábban, amely megállhatna mellette?

Ítéletében, amelyet magam is a legteljesebb mértékben osztottam, leginkább az készített meglepődésre, hogy ez az Európára történő utalás éppen jókor kínálta magát azon kérdések és kétségek megoldásához, amelyek akkoriban oly sokaknak teljesen magától értetődőeknek tündek. Ebben a könyvben egyenesen azt a tényt kezdtem látni, amely tanúskodhatna mellettünk Európában, azt a keresett tényt, amelyre rámutathatnánk Európának. Természetesen most gúnyosan felnevetnek, hogy ez csupán irodalom, valami regény, és hogy nevetséges dolog ilyen túlzásba esni, és egy regénnyel jelenni meg Európa színe előtt. Tudom, gúnyosan nevetnek majd, de nyugodjanak meg, nem túlzok, és józanul szemlélem a dolgokat: magam is tudom, hogy ez csupán egy regény, hogy ez csupán egyetlen cseppje annak, amire szükség van, de a legfontosabb számomra ebben az, hogy ez a csepp már megvan, rendelkezésre áll, valóban, minden kétséget kizáróan létezik, vagyis ha már megvan, ha az orosz géniusz képes volt ezt a *tényt* létrehozni, akkor következésképpen nincs tehetetlenségre kárhozható, képes arra, hogy alkotson, képes arra, hogy valami *sajátságos* adjon, képes arra, hogy belekezdjen *saját* tulajdon szavának kimondásába, és teljesen ki is mondja azt, amikor eljönnek az idők és az alkalmak. Emellett ez korántsem csupán egyetlen csepp. Ó, itt sem túlzok: nagyon is jól tudom, hogy nem csupán a *plejád* egyik vagy másik tagjában, hanem magában az egész *plejád*ban sem találják meg azt, amit a szó szoros értelmében zseniális alkotóerőnek neveznek. Vitathatatlan zseni, aki vitathatatlan „új szóval” jelentkezett, egész irodalmunkban csupán három volt: Lomonoszov, Puskin és részben Gogol. Ez az egész *plejád* (így az *Anna Karenina* szerzője is) közvetlenül Puskinból lépett elő, aki az egyik legnagyobb orosz, de akit messze nem értettek még meg, és nem magyaráztak még meg maradéktalanul. Puskinban két fő gondolat található – és mindkettő magában foglalja Oroszország egész eljövendő rendeltetésének és céljának előképét, vagyis egész eljövendő sorsunkét is. Az első gondolat – Oroszország *egyetemessége*, egyetemes érzékenysége és géniuszának valóságos, vitathatatlan és mélyes rokonsága minden kor és minden nép géniuszával. Ezt a gondolatot Puskin nem csupán mint utalást, tanítást vagy teóriát fejezi ki, nem is csupán mint álmodozást vagy próféciát, hanem *a valóságban is* létrehozta, zseniális alkotásaiban örök időkre megörökítette, és általuk be is bizonyította. Ő az ókori világ embere, de egyszersmind germán, valamint angol is, aki mélyen tudatában van saját géniuszának, törekvése nyugtalan és szomorú vágyakozásának (*Lakoma pestis idején*), és ugyanakkor ő a Kelet költője is. Mindezen népeknek a tudtára adta és kinyilvánította a számukra, hogy az orosz géniusz ismeri és megértette őket, úgy került érintkezésbe velük, mintha édestestvé-

rei lennének, hogy az orosz géniusz képes a maga teljességében *megtestesülni* bennük, és egyedül az orosz szellemnek adatott meg az egyetemesség és az a rendeltetés, hogy a jövőben megértse és egyesítse a nemzetiségek egész sokféleségét, és feloldja összes ellentmondásukat. Puskin másik gondolata – a nép felé tett fordulata és kizárólagosan a nép erejébe vetett reménye, az a testaméntuma, hogy egyedül a népben nyerhetjük el maradéktalanul teljes orosz géniuszunkat és e géniusz rendeltetésének tudatát. És megint csak, Puskin erre nem csupán rámutatott, hanem elsőként meg is valósította a való életben. Csupán vele kezdődött el nálunk a valóságos és tudatos fordulat a nép felé, ami még előtte, egészen a péteri reformtól kezdődően elképzelhetetlen lett volna. A teljes mai *plejádunk* is csupán az ő útmutatása alapján dolgozott, Puskin után semmi *újat* nem mondott. Puskinban volt a csírája mindannak, ő mutatott rá mindarra, amit a *plejád* később csak kidolgozott, méghozzá csupán igen kis részét dolgozta ki mindannak, amire Puskin rámutatott. Mindazonáltal mindaz, amit a *plejád* tagjai hoztak létre, azt az alkotóerők olyan gazdagságával dolgozták ki, olyan mélyen és olyan éles kontúrokkal, hogy Puskin természetesen elismerte volna a sajátjának. Az *Anna Karenina* alapgondolatát tekintve nem új, nem példa nélkül álló mű nálunk. Természetesen Európának helyette közvetlenül rámutathatnánk magára a forrásra is, vagyis magára Puskinra mint az orosz géniusz önállóságának és eljövendő hatalmas, egyetemes és mindent egyesítő jelentőségére vonatkozó jogának legfényesebb, legegységesebb és legvitathatatlanabb bizonyítékára. (Fájdalom, akár rámutatunk, akár nem, íróinkat még sokáig nem fogják olvasni Európában, ha pedig rá is kapnának, hogy olvassák, még sokáig nem fogják megérteni és érdemük szerint értékelni. De hát még egyáltalán nem is tudják értékelni, nem képességeik fogyatékosága miatt, hanem azért, mert számukra mi egészen más világ vagyunk, mintha a holdról jöttünk volna, úgyhogy számukra még puszta létezésünk feltételezése is nehézséget okoz. Mindezt jól tudom, és az „Európának való rámutatásról” csupán abban az értelemben beszélek, hogy Európa előtt mi magunk meg vagyunk győződve saját, önállóságunkra való jogunkról.)

Mindazonáltal az *Anna Karenina* mint műalkotás maga a tökély, amely éppen jókor bukkant elő, és hozzá fogható nem található a mai európai irodalmakban. Ezenfelül ez a mű alapgondolatát tekintve is már valami, ami a miénk, a *sajátunk*, a mi sajátosságunkat jelenti az európai világ előtt, már a nemzeti „új szavunkat” vagy legalábbis annak kezdetét jelenti – egy olyan szót jelent, amelyet egyelőre Európában éppen hogy nem hallani, de amelyre Európának ugyanakkor olyannyira nagy szüksége lenne, minden büszkesége ellenére is. Itt most nem áll módomban irodalomkritikai kitérőt tenni, csupán néhány szót szeretnék szólni. Az *Anna Kareninában* a szerző kifejtette nézeteit az emberi bűnről és törvényszegésről. A regényben abnormális körülmények között lévő emberek szerepelnek. A rossz már előttük is létezik. A hazugság körforgása által elragadt emberek törvényszegést követnek el, és menthetetlenül elpusztulnak. Mint

látható, ez a gondolat a legkedveltebb és a legrégebbi európai téma egyik variációja. Hogyan is oldanak meg egy ilyen kérdést Európában? Kétféleképpen. Az egyik megoldás: a törvény adott, leírták, lefektették, sok ezer év alatt állították össze. A jót és a rosszat meghatározták, mérlegre tették, a mértékek és a fokozatok történetileg kerültek meghatározásra az emberiség bölcsei, az emberi lélek felett végzett munka, valamint azon legfelső tudományos kidolgozás által, amely az emberiségnek az együttélésben megnyilvánuló egyesítő erejének mértékét állapítja meg. Ezt a kidolgozott kódexet mindenkinek vakon követnie kell. Aki nem követi, aki megszegi – az szabadságával, vagyonával, életével fizet, méghozzá betű szerint és embertelenül. „Tudom – mondja a civilizációjuk –, hogy ez így vak, embertelen és lehetetlen dolog, hiszen a még csupán az útja közepén járó emberiség számára nem lehet kidolgozni a végleges formulát, de más megoldási lehetőség nem lévén ahhoz kell ragaszkodni, ami le van írva, méghozzá betű szerint és embertelenül; ellenkező esetben – csak még rosszabb lesz. Mindezzel együtt, minden abnormalitás és képtelenség ellenére ami annak a berendezkedését jellemzi, amit a mi nagy európai civilizációnknak nevezünk, mindennek ellenére az európai szellem erői legyenek csak épek és egészségesek, a társadalom rendületlenül higgyen abban, hogy a tökéletesség felé halad, és nehogy azt merje gondolni, hogy elhomályosult a szép és a fenséges eszménye, hogy torzul és összezavarodik a jó és a rossz fogalma, hogy a normalitás állandóan a feltételelességgel cserélődik fel, hogy az egyszerűség és a természetesség pusztulóban van a szakadatlanul gyülemelő hazugság nyomása alatt!” A másik megoldás ennek éppen az ellenkezője: „Mivel a társadalom berendezkedése abnormalis, ezért nem is lehet az egyes embereken számon kérni a következményeket. Tehát a bűnös nem felelős semmiért, és egyelőre bűn sem létezik. Hogy ne legyen több törvénszegés, és ne legyen többé emberi bűn, a társadalom és a társadalmi berendezkedés abnormalitásának kell véget vetni. Mivel a dolgok fennálló rendjének gyógyítása túlságosan hosszadalmas és reménytelen lenne, no meg erre orvosság sem igen találtatott még, úgy le kell rombolni az egész társadalmat, és el kell takarítani a régi rendet, mintha seprűvel seprénék. Azután mindent újra kell kezdeni, más alapokon, még nem tudni, milyeneken, de amelyek mégsem lehetnek rosszabbak a jelenlegi rendnél, éppen ellenkezőleg, a siker számos esélyét rejtik magukban. A legfőbb dolog, ami reményt adhat – a tudomány.” Így hát ez lenne a másik megoldás: várják az eljövendő hangyabolyt, de addig is vérrel árasztják el a világot. Az emberi bűnre és törvénszegésre vonatkozóan a nyugat-európai világ más megoldásokat nem kínál.

Abból azonban, ahogyan az orosz író szemléli az emberi bűnt és a törvénszegést, világosan látszik, hogy semmiféle hangyaboly, a „negyedik rend” semmiféle diadala, a szegénység semmiféle felszámolása, a munka semmiféle megszervezése nem menti meg az emberiséget az abnormalitástól, és következésképpen a bűntől és a törvénszegéstől sem. A szerző ezt az emberi lélek hatalmas psi-

chológiai tablójának felrajzolásával, félelmetes mélységgel és erővel, a művészi ábrázolás nálunk eddig még példa nélkül álló realizmusával fejezi ki. Nyilvánvalóan világos és egyértelmű, hogy a rossz mélyebben rejlik az emberiségben, mint ahogy azt a szocialista doktorok feltételezik, hogy a rossz semmilyen társadalmi berendezkedésben nem kerülhető el, hogy az emberi lélek mindig ugyanaz marad, hogy az abnormalitás és a bűn belőle magából származik, és hogy, végezetül, az emberi szellem törvényei még olyannyira feltáratlanok, olyannyira ismeretlenek a tudomány számára, olyannyira meghatározatlanok és olyannyira titokzatosak, hogy még nincsenek és nem is létezhetnek doktorok, de még *végső bírák* sem, hanem *Ő* van, aki azt mondja: „Enyém a bosszúállás, én megfizetek” (vö.: Róm. 12, 19). Csupán ő egyedül ismeri az e világ *teljes* titkát és az ember végső sorsát. Az ember egyelőre nem vállalkozhat arra, hogy bármit is megítéljen eltelev saját hibátlansága tudatából fakadó büszkeséggel, nem jöttek még el az idők és az alkalmak. Magának az emberi bírónak pedig tudnia kell magáról, hogy ő nem a végső bíró, hogy maga is bűnös, hogy a mérleg a kezében abszurdummá változik, *amennyiben* ő maga, a mérleget a kezében tartva, nem hajol meg a most még megoldhatatlan titok törvénye előtt, és nem folyamodik az egyetlen kiutat jelentő megoldáshoz – az Irgalmassághoz és a Szeretethez. És hogy az ember el ne pusztuljon saját útjának és sorsának meg nem értéséből fakadó kétségbeesése, valamint azon meggyőződése miatt, hogy a rossz rejtélyes és végzetes módon elkerülhetetlen – számára megmutattatott a kiút. Ezt a kiutat zseniálisan rajzolja meg a költő a regény egyik zseniális jelenetében, még az utolsó előtti részben, a hősnő halálos betegségének jelenetében, amikor a bűnösök és ellenségek hirtelen magasabb rendű lényekké alakulnak át, testvérekké, akik mindent megbocsátottak egymásnak, olyan lényekké, akik maguk, kölcsönös mindent megbocsátással levetették magukról a hazugságot, a bűnt és a törvényszegést, és ezzel egyszerre maguk igazolták saját magukat annak teljes tudatával, hogy jogot kaptak erre. Később, a regény végén azonban, az emberi lélek lépésről lépésre követett bukásának sötét és félelmetes ábrázolásában, azon ellenállhatatlan állapot bemutatásában, amikor a rossz, miután hatalmába kerítette az ember lényét, gúzsba köti minden mozdulatát, megbénítja minden ellenálló erejét, minden gondolatát, elveszi minden kedvét, hogy harcoljon a lélekre boruló sötétség ellen, amelyet a lélek tudatosan, a saját elhatározásából, a bosszú szenvedélyével fogad magába a világosság helyett – ebben a képben annyi épülésre szolgáló intés található az emberi bíró számára, a mérleget a kezében tartó számára, hogy természetesen félelemtől eltelve és zavartan így fog felkiáltani: „Nem, nem mindig enyém a bosszú, és nem mindig fizetek meg” – és nem rója fel embertelenül a komoran elbukott bűnös bűnéül, hogy az semmibe vette a világosság által örök időkre szólóan megmutatott kiutat, és immáron *tudatosan* utasította vissza. Legalábbis, a törvény betűjéhez nem folyamodik majd...

Ha vannak ilyen gondolati és kifejező erővel megformált irodalmi alkotásaink, akkor a *későbbiekben* miért ne lehetne *saját* tudományunk is, miért ne lehetnének

saját gazdasági, szociális megoldásaink, miért vitatja el Európa önállóságunkat, a mi *saját tulajdon* szavunkat – ez itt a kérdés, amely magától adódik. Hiszen nevetséges lenne azt feltételezni, hogy a természet kizárólag irodalmi képességekkel ajándékozott volna meg bennünket. Minden más a történelem, a körülmények, a kor szabta feltételek kérdése. Erre a következtetésre juthatnának legalább a mi orosz európaiaink, amíg arra várnak, hogy milyen következtetésre jutnak az európai európaiak...

Sisák Gábor fordítása